

УДК 94(477)«1921»

«СТРАШЕННО ВАЖНО ЗБЕРІГТИ В СЕ ВРЕМЯ ЛЮТЕ ЖИВИЙ ПАРТІЙНИЙ ОСЕРЕДОК»: ЛИСТИ М.ГРУШЕВСЬКОГО З БІБЛІОТЕКИ НАЦІОНАЛЬНОГО ІНСТИТУТУ ІМ. ОССОЛІНСЬКИХ*

Анотація. У публікації на підставі листів М.Грушевського, котрі відклалися у відділі рукописів бібліотеки Національного інституту ім. Оссолінських у Вроцлаві, з'ясовуються особливості його взаємин із членами УПСР в еміграції. **Методологічне підґрунтя** становить міждисциплінарний підхід. При цьому важливу роль відіграли методи філософського, загальнонаукового та конкретно-історичного характеру. Особливий акцент зроблено на структурно-функціональному системному аналізі історіографічних фактів, порівняльно-історичному та методі критичного аналізу документального матеріалу, виходячи з принципів об'єктивності й історизму. **Наукова новизна.** Листи М.Грушевського до членів УПСР публікуються вперше. **Висновки.** Епістолярій висвітлює малознані контакти політика з есерами, котрі опинилися в еміграції на Галичині, упродовж першої половини 1921 р. Безпосереднім приводом до налагодження листування стала потреба вироблення спільної позиції у ставленні до політики уряду УНР в екзилі, зокрема участі есерів у складі Ради Республіки. Найбільше уваги М.Грушевський присвятив проблемі конфлікту Закордонної делегації УПСР із віденською (М.Ковалевського) та празькою (М.Шаповала) партійними групами, що виник довкола обговорення питання про ставлення до більшовицької влади в Україні після арешту членів ЦК УПСР. М.Грушевський переконував у необхідності подальшої підтримки харківського уряду для збереження єдності «революційного фронту»; наголошував на потребі налагодження співпраці з більшовиками з метою впливу на їхню національну політику в Україні. Поряд із партійними проблемами, у листах порушувалося питання надання фінансової підтримки галицьким українцям, як і членам УПСР, котрі опинилися в еміграції. Використовуючи свій авторитет серед української громади в Америці, М.Грушевський акумулював отримувані звітні пожертви, спрямовуючи їх найбільш нужденним співвітчизникам. При цьому він намагався забезпечити себе від зловживань, докладно розробивши механізм утворення допомогових комітетів.

Ключові слова: Грушевський, Шрамченко, Українська партія соціалістів-революціонерів, Закордонна делегація УПСР, празька група УПСР.

* Публікація містить результати досліджень, проведених у рамках реалізації програми стажування при Нагороді імені Івана Виговського в 2018 р.

Реконструкція еміграційного п'ятиліття життя та діяльності М.Грушевського – одне з найскладніших завдань для його біографів. Причина цього полягає в неодноразово відзначеній обмеженості доступних джерел. Це пояснює те зацікавлення, котре у середовищі грушевськознавців викликає віднайдення нових документів. Тим більше, якщо вони походять із малодоступних для українських дослідників закордонних колекцій. Опубліковані нижче листи відклалися у відділі рукописів бібліотеки Національного інституту ім. Осолінських у Вроцлаві. Вони потрапили до різнопланових матеріалів архіву Наукового товариства імені Шевченка, більша частина котрого, як відомо, знаходиться в Національній бібліотеці у Варшаві¹.

Виявлені сім листів М.Грушевського є частиною його фрагментарно збереженого та розпорошеного епістолярю як очільника створеної у червні 1919 р. в Парижі Закордонної делегації Української партії соціалістів-революціонерів (ЗД УПСР). Вони написані впродовж нетривалого (січень – червень 1921 р.) часу, що був надзвичайно важливим в історії цієї найбільш масової і впливової української партії революційної доби. Саме тоді у захопленій російськими більшовиками Україні сягав свого апогею організований новою владою судовий процес над керівниками й діячами УПСР, унаслідок якого на лаві підсудних опинилися В.Голубович, І. Лизанівський, І.Часник, Н.Петренко, Ю.Ярослав та ін. Оцінка цих подій безпосередньо вплинула на представництво УПСР за кордоном, розвівши по різні боки очолювану М.Грушевським прорадянську ЗД УПСР та гостро-критично налаштованих до більшовиків представників віденської (М.Ковалевського) та празької (М.Шаповала) партійних груп. Найбільш чітко ці розходження оприявнилися під час IV конференції УПСР, котра відбулася 21–23 січня 1921 р. у Празі. Неможливість, унаслідок ідейних розходжень, виробити спільну позицію у ставленні до радянської влади призвела до конфлікту, після якого стосунки між М.Грушевським і празькою групою назавжди зіпсувалися. Саме з цього часу бере початок зростаюче критичне ставлення есерів – представників празької групи до колишнього голови Центральної Ради.

Ці загрозливі для єдності партійних рядів процеси з великим неспокоєм сприймали члени УПСР, котрі разом з урядом УНР були змушені залишити українські терени, осівши в польських містах Тарнів і Ченстохова. Власне до них і адресувалися подані нижче листи М.Грушевського: розуміючи безнадійність переконати шаповалівців у слушності своєї логіки щодо оцінки ситуації, він шукав розуміння серед галицьких есерів, надзвичайно докладно пояснюючи потребу підтримки більшовиків усупереч невтішним новинам із-за збручанського кордону. Особливу цінність цим листам додають авторські грифи «Довірно, тільки для партійних товаришів!», «Довірно», «Конфіденційно», що свідчили про відвертість адресанта. Аргументація М.Грушевського значно деталізує для дослідників логіку його відомих публічних прорадянських виступів, зроблених на шпальтах журналу «Борітеся – поборете!». Утім, як свідчать інші матеріали (листи, рукописи, машинописи статей), котрі відклалися у цій самій архівній справі, галицькі есери не сприйняли аргументацію одного зі своїх лідерів, фактично засудивши його заклики до порозуміння з російськими більшовиками. Та й навряд чи могло бути інакше, адже саме останні зробили їх вигнанцями.

¹ Архівні та рукописні збірки Наукового товариства ім. Шевченка в Національній бібліотеці у Варшаві: Каталог-інформатор / Г.Сварник. – Варшава; Л.; Нью-Йорк, 2005. – 352 с.

Згадані вище проблеми і становлять провідну сюжетну лінію опублікованих нижче листів М.Грушевського. Крім них, у листах також порушується питання організації фінансової підтримки галицьким українцям (утім і членам УПСР, котрі опинилися в еміграції). Використовуючи свій авторитет серед української громади в Америці, видатний учений акумулював отримувані від них пожертви, спрямовуючи їх найбільш нужденним співвітчизникам. При цьому він намагався забезпечити себе від зловживань, докладно розробивши механізм утворення допомогових комітетів. Зміст опублікованих листів переконує нас у тому, що це – тільки фрагмент епістолярного діалогу між М.Грушевським і галицькими есерами. На цей момент доля листів тарнівських колег по партії невідома.

Листи М.Грушевського відклалися в колекції так званих акцесійних матеріалів (Акц.22/53), котра містить різні документи, що стосуються українських справ із часів Першої світової війни та перших повоєнних років (документи уряду УНР у Тарнові 1920–1921 рр., папери О.Луцького й О.Ковалевського, матеріали, дотичні українського війська). Це нумеровані аркуші, систематизовані за видовими ознаками (епістолярій, офіційна документація, мемуари) директором інституту історії Вроцлавського університету українцем за походженням професором Р.Жереликом.

Менша частина з надрукованих листів має колективного адресата – членів партії есерів, котрі на короткий час опинилися в Тарнові й Ченстохові, натомість більша – призначалася «товаришеві Шрамченку». Оскільки у справі відклався також заадресований рукою М.Грушевського конверт зі вказівкою адресата «А.Schramtschenko», упорядник Р.Жерелик ідентифікував його як Олександра Шрамченка. Адресою ж було зазначено тарнівський готель «Бристоль», де тоді розміщувалися члени уряду УНР. М.Грушевський, вочевидь, помилився з написанням ініціала одержувача, адже Олександр Шрамченко у цей час перебував у радянському Києві, працюючи на посаді вченого секретаря Всенародної бібліотеки при УАН, і, зрештою, незабаром помер. Натомість серед есерів, котрі опинилися тоді на галицьких теренах, у тому числі в Тарнові, перебував один із знаних діячів УПСР Леонтій (Левко) Шрамченко. Очевидно, саме йому й адресувалися листи М.Грушевського та наведений у додатку до цієї публікації лист М.Чечеля (див. с.169–171). На користь нашого припущення говорить і те, що у цій самій архівній справі відклалося листування Л.Шрамченка до інших товаришів по УПСР.

Деякі слова скажемо про адресата, малознаного не лише для широкого загалу, але й дослідників Української революції. Леонтій Дмитрович Шрамченко (1877–1954 рр.) походив із козацької старшинської родини, що оселилася на Чернігівщині. Закінчивши курс класичної гімназії у Чернігові, він навчався в Московському університеті, утім мав труднощі з його закінченням, адже перед випуском був заарештований за організацію чернігівського земляцтва й висланий на деякий час додому під нагляд поліції. Йому все ж удалося дозвіти на юридичному факультеті, обравши спеціалізацією статистику. Вступивши до Чернігівського земства завідувачем статистичного відділу, він одразу відзначився своїми знаннями та працями й 1909 р. був запрошений до канцелярії Кавказького намісництва на посаду особистого секретаря вповноваженого міністерства внутрішніх справ і майбутнього міністра В.Джунковського, який зосередився на остаточній ліквідації кріпацтва на Кавказі. У роки війни Л.Шрамченко організував та очолив українську громаду в Тифлісі.

У 1918 р. він виїхав до Києва, де був призначений заступником міністра народного господарства (уряд Б.Мартоса), а пізніше, у Кам'янці, державним секретарем (уряд І.Мазепи). Разом із владою УНР вирушив в еміграцію до Тарнова. Згодом був обраний доцентом Української господарської академії в Подебрадах, очолював Український соціологічний інститут (1935–1940 рр.) та був професором і деканом Українського вільного університету у Празі (1937–1945 рр.). Із цими установами він перенісся до Регенсбурга, де працював як професор. На схилі віку разом із дружиною опинився у Швейцарії, де помер і був похований недалеко від Женеві².

Насамкінець відзначимо, що цією публікацією хочемо також привернути увагу колег до інших грушевськознавчих колекцій, котрі знаходяться в архівосховищах Польщі. Так, на сьогодні відомо про листи М.Грушевського у краківських і варшавських зібраннях³. Опрацювання й публікація цих поки що малознаних джерел наближає до створення зведеної бази даних про архівну грушевськіану.

При археографічному опрацюванні листів максимально збережено особливості авторського написання. Усі текстові скорочення, за винятком загальноприйнятих, розкриваються у квадратних дужках. Дрібні особливості тексту (закреслення, вставки над рядками) не обумовлюються. Уживання розділових знаків, написання слів разом, окремо, через дефіс приведено у відповідність із сучасними нормами. Назви творів, періодичних видань і видавництв автор писав у лапках і без них – у публікації подаємо скрізь у лапках. Авторські дати й місця написання листів наведено там, де вони є в оригіналі, натомість визначені впорядниками дати подано ліворуч у квадратних дужках із відповідним коментарем. Слова, правильність прочитання яких викликає сумнів, узято в кутові дужки.

REFERENCES

1. Svarnyk, H. (Comps.). (2005). *Arkhivni ta rukopysni zbirky Naukovoho tovarystva im. Shevchenka v Natsionalnii bibliotetsi u Varshavi: katalog*. Varshava; Lviv; Niu-York: Ukrainnyi arkhiv, Naukove tovarystvo im. Shevchenka. [in Ukrainian].
2. Yeremiiv, M. (1954). Pomer prof. Leonid Dmytrovych Shramchenko. *Svoboda – Freedom, Issue 132 (13 July)*, 3. [in Ukrainian].
3. Telvak, V. (2004). Lysty Mykhaila Hrushevskoho u krakivskykh arkhivakh. *Drohobytskyi kraieznavchyi zbirnyk*, VIII, 511–514. [in Ukrainian].
4. Adamski, Ł. (2011). *Nacjonalista postępowy: Mychajło Hruszewski i jego poglądy na Polskę i Polaków*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. [in Polish].

² Єремійв М. Помер проф. Леонід Дмитрович Шрамченко // Свобода (Джерсі-Сіті, Нью-Йорк). – 1954. – Ч.132 (13 липня). – С.3.

³ Див. докл.: Тельвак В. Листи Михайла Грушевського у краківських архівах // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. VIII. – Дрогобич, 2004. – С.511–514; Adamski Ł. Nacjonalista postępowy: Mychajło Hruszewski i jego poglądy na Polskę i Polaków. – Warszawa, 2011. – S.26–27.

ВІТАЛІЙ ТЕЛЬВАК

доктор історичних наук,
професор кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін,
Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І.Франка
(Дрогобич, Україна), telvak1@yahoo.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2445-968X>

VITALII TELVAK

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History),
Professor at Department of World History and Special Historical Disciplines,
I.Franko Drohobych State Pedagogical University
(Drohobych, Ukraine), telvak1@yahoo.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2445-968X>

ВІКТОРІЯ ТЕЛЬВАК

кандидатка історичних наук,
доцентка кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін,
Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І.Франка
(Дрогобич, Україна), viktoriatelvak75@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4671-743X>

VIKTORIJA TELVAK

Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History),
Docent at Department of World History and Special Historical Disciplines,
I.Franko Drohobych State Pedagogical University
(Drohobych, Ukraine), viktoriatelvak75@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4671-743X>

№1

[Відень, початок січня 1921 р.]⁴

Високоповажаному т. Шрамченку.

З Новим роком, Високоповажний Товаришу! Кориستاю з okazji, щоб прислати Вам кілька сих слів. Після Вашого листу з серпня не мали від Вас ніяких вістей. Тепер чутки, котрі розпускаються про участь с[оціал]-р[еволюціонерів] в «перед»парляменті⁵, змушують нас особливо Вас просити поінформувати нас про Вашу діяльність і лінію поведіння – найкраще, аби хтось приїхав. Розумієте самі, як важно зберігти партію в сей момент від розсіпки в такий критичний момент.

Щиро Вас вітаю!

М.Грушевський [підпис]

*Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. – Dział rękopisów. – Akc.22/53/12
(Листи М.Грушевського до О.Шрамченка і товаришів з УПСР у справі розколу партії).
Ненумеровані аркуші. Оригінал, автограф, рукопис*

⁴ Приблизну дату та місце написання листа встановлено за змістом цього й наступних листів.

⁵ Мається на увазі Рада Республіки – вищий законодавчий орган влади УНР, що діяла в Тарнові (Польща).

№2

Відень. 5.ІІ.1921 [р.]

Довірно, тільки для партійних товаришів!!
Дорогі Товариші!

Користуючися з подорожі товариша, пересилаю Вам⁶ копію нашого останнього листу до Ц.К.¹, а при тім вважаю потрібним додати кілька слів до тих матеріалів, які везе з собою товариш.

В нинішніх тяжких обставинах вважаємо дуже важним зберігти цілою і несплямованою нашу партію, аби в потрібний час трудові укр[аїнські] маси не зістались без провідників, до котрих могли б поставитися з повним довірем. На торішніх конференціях⁷ ми прийшли до гадки про необхідність відмежуватись від ріжних непевних, занадто опортуністичних і нашу соціалістичну фізіономію компромітуючих елементів; хоч як міні особисто було прикре відмежування від декотрих людей, з котрими у мене були давні приятні відносини, об'єктивн[о] беручи, я не міг не згодитися з правильністю сеї позиції. В результаті зложилась група т. зв. «настоящих с[оціалістів]-[революціоне]рів» (М.Залізник⁸, М.Ковалевський⁹, Плевако¹⁰ і Базяк¹¹ з «примикающими» – есерів більше в сій групі невідомо). Чую, що сей факт на Вас ніби зробив прикре вражінне. Розуміється, що люде деморалізуються і правують, се прикро, але як в Винниці партія відмежувалась від Швеця¹², Шимоновича¹³, С.Бачинського¹⁴, і з сього вийшла «селянсько-соціалістична партія», так очевидно й далі вона, коли не схоче загубити свою соціалістичну і революційну фізіономію, – буде нераз змушена відмежовуватись від

⁶ Ідеться про Центральний комітет УПСР, члени якого перебували в опанованій більшовиками Україні.

⁷ І (14–19 лютого 1920 р., Прага), ІІ (24–26 квітня 1920 р., Прага), ІІІ (22–24 травня 1920 р., Прага) конференції УПСР за кордоном.

⁸ Микола Кіндратович Залізник (1888–1950 рр.) – політичний і громадський діяч, публіцист, дипломат. Доктор філософії. Організатор студентських громад у Києві та Львові. Вихованець львівської історичної школи М.Грушевського. Один із засновників Спілки визволення України (1914 р.), очолював Закордонний комітет українських соціалістів-революціонерів. Постановою ІІІ конференції УПСР виключений із партії есерів.

⁹ Микола Миколайович Ковалевський (1892–1957 рр.) – політичний діяч, кооператор і публіцист, поет, міністр земельних справ УНР. У 1914 р. ввійшов до Київського комітету УПСР, співавтор проекту партійної програми. Діяльний учасник установчого з'їзду УПСР 17–18 (4–5) квітня 1917 р., із липня – голова партії. Від 1920 р. в еміграції. Спершу жив у Відні, очолював Організаційний комітет українських соціалістів-революціонерів за кордоном.

¹⁰ Петро Антонович Плевако (1888–1986 рр.) – громадський, політичний і церковний діяч, член Центральної Ради, ЦК УПСР.

¹¹ Ісаак Григорович Базяк (1887–1967 рр.) – громадсько-політичний діяч. У 1917 р. вступив до УПСР. Член Центральної Ради від цієї партії, член ЦК УПСР.

¹² Федір Петрович Швець (1882–1940 рр.) – геолог, громадський і політичний діяч. Професор Київського університету. Член ЦК Селянської спілки та УПСР. У 1918–1919 рр. у складі Директорії УНР. Від 1920 р. в еміграції, у Празі (професор Українського вільного університету та Українського педагогічного інституту ім. М.Драгоманова).

¹³ Іоаникій Іванович Шимонович (1885 – не раніше 1938 рр.) – економіст і статистик. Від 1917 р. есер, член ЦК УПСР.

¹⁴ Сергій Васильович Бачинський (1887–1941 рр.) – педагог, публіцист, громадсько-політичний діяч.

елементів, для неї не підхожих. В такі серйозні моменти партія мусить очиститись, коли не хоче морально загинути.

Прикрійше було розходження¹⁵, котре зазначилось у нас з т. Шаповалом¹⁶ і тов. (празької групи) після повороту з України Винниченка¹⁷, який різко змінив своє відношення до Сов[ітської] Росії й більшовицької влади на Україні й захотів втягнути й с[оціалістів]-[революціонерів] в орбіту своєї нової противбільшовицької акції. Делегація¹⁸ і віденська група¹⁹ не хотіли зв'язуватись з сим новим курсом «Нової доби»²⁰, як з огляду на попередній досвід, так і по більш принципіальним міркуванням. З статей тт. Чечеля²¹ і Шрага²² Ви знаєте, що якраз від т. Винниченка вийшла ініціатива розриву бльоку²³ – після того, як б[увші] боротьбисти устами Любченка²⁴ негативно поставились до нього і заявили, що УПСР повинна скінчити своє існування: віденська група запропонувала нам піти слідами боротьбистів, і коли ми не згодилися, блок розірвано – що поставило нас в доволі таки неприємне становище! Ставити себе під можливість повторення таких інцидентів ми

¹⁵ М. Грушевський пише про ідейний конфлікт під час проведення IV конференції УПСР (21–23 січня 1921 р.), що відбувся між очолюваною ним Закордонною делегацією та празькою групою М. Шаповала. Із цього часу бере початок критичне ставлення есерів празької групи до М. Грушевського та його прибічників.

¹⁶ Микита Юхимович Шаповал (1882–1932 рр.) – політичний, громадський діяч, публіцист, соціолог, поет, за фахом лісник. Член Центральної Ради. Один з організаторів і лідерів УПСР, член її ЦК. В еміграції у жовтні 1920 р. створив та очолив празьку групу УПСР, до складу якої ввійшли 10 осіб. Ця група організаційно об'єднала українських есерів Волині, Буковини, Галичини, що на той час входили до складу суміжних держав. Центром стала Чехословаччина, де зосереджувалася значна частина української еміграції.

¹⁷ Володимир Кирилович Винниченко (1880[1]–1951 рр.) – політичний та громадський діяч, прозаїк, драматург і художник.

¹⁸ Сформована у червні 1919 р. в Парижі Закордонна делегація УПСР на чолі з М. Грушевським. Поступово її члени перейшли на радянські позиції й шукали шляхів повернення в УСРР.

¹⁹ Тут ідеться про групу членів ЗД УПСР, котрі перебували у Відні.

²⁰ Сформована серед українських соціал-демократів у Відні під проводом колишнього голови Директорії УНР В. Винниченка комуністична група «Нова доба».

²¹ Микола Флорович Чечель (1891–1937 рр.) – член ЦК УПСР, член і секретар Центральної Ради, співробітник М. Грушевського. У 1920–1924 рр. в еміграції, у Відні. У 1924 р. повернувся в УСРР.

²² Микола Ілліч Шраг (1894–1970 рр.) – економіст і громадсько-політичний діяч. Заступник голови Центральної Ради (1917–1918 рр.). Доктор економічних наук (1967 р.), теоретик розміщення продуктивних сил і промислових комплексів. Діяльний член українського соціал-революційного руху. У 1917 р. обраний до складу ЦК УПСР. Після IV з'їзду партії та її розколу належав до прихильників позиції М. Грушевського, був одним з організаторів і діяльним членом Закордонної делегації УПСР, співредактором журналу «Борітеся – поборете!».

²³ Ідеться про створений 25 лютого 1920 р. Радянсько-революційний блок, фундаторами якого були Закордонна група УКП і Закордонна делегація УПСР.

²⁴ Панас Петрович Любченко (1897–1937 рр.) – радянський партійний та державний діяч. Із 1917 р. член УПСР. Упродовж березня 1917 – березня 1918 рр. – член виконавчого комітету Київської ради робітничих і солдатських депутатів. Входив до складу Центральної Ради. В УПСР був одним із лідерів лівої фракції, яка виступала за встановлення радянської влади в Україні та співпрацю з російськими більшовиками. Після розколу УПСР із березня 1919 р. належав до новоствореної Української партії соціалістів-революціонерів-боротьбистів (комуністів), яка з серпня 1919 р. називалася Українська комуністична партія (боротьбистів), входив до складу керівних партійних органів. У березні 1920 р., як і переважна більшість провідних членів УКП (боротьбистів) разом із О. Шумським, Г. Гриньком та іншими, увійшов до складу Комуністичної партії (більшовиків) України.

не вважали корисним. Се одно. Друге – психологію «Нової Доби» в її новім курсі ми вважали психологією повстанською (товариші, які слухали доклад т. Винниченка в Празі винесли таке вражінне, що Винниченко на сім розійшовсь і з УКП на Україні, що ті ставили собі завдання організаційні і відкидали повстання, а він з такою тактикою не погоджувавсь), а ми з Ц.К. відкидали повстання. Ми вважали, що антибольшевицька акція в стилю Винниченка і «Н[ової] Доби» ввела б нас автоматично в ряди контрреволюційного європейського фронту, а ми не вважали се для себе і своїх товаришів на Україні бажаним. Ми старались се вяснити празьким тов[аришам] на конференції²⁵, але вони видимо стоять під вражіннями емоцій тов. Винниченка – його докладу, котрий він робив празькій групі в падолисті²⁶. Вони не голосували за пункт резолюцій (4), де відкидається оружна боротьба против нинішньої большевицької влади на Україні, і я маю таке вражінне, що в «консолід[ацію] укр[аїнських] революційних сил» вкладається не висловлений ясно, але відмінний від нашої лінії зміст: від конференції взагалі лишилось вражінне недоговоренности, не вважаючи на всі мої заклики до товариської щирости. Будемо сподіватись, що з часом емоції ослабнуть і прінципи візьмуть гору над ними та вирівняють се розходженне.

Ще розуміється прикріше було, коли ми відчули ріжницю між позицією нашою і Вашою. Питанне про входженне до «Ради Республіки»²⁷ послужило показчиком. Товариші перекажуть Вам очевидно ті мотиви, по котрим ми (і навіть с[оціал]-д[емократи] так само!) не вважаем можливим брати участь ні в раді віденській²⁸, ні в раді тарнавській²⁹. Се питанне можливости єдиного національного фронту. Я не відкидаю національного фронту з рівненієм на соціалістичну революцію, під проводом соціалістичних радянських партій, – але в теперішніх обставинах я не бачу можливости такого фронту, в нинішніх об'єктивних даних національний фронт буде неминучо рівнятись на контрреволюцію, по волі чи по неволі опиниться в рядах світового контрреволюційного наступу. Ізолювати українську революцію з світового поділу сил зараз неможливо, се утопія, ніякі хитромудрі наші домашні маневри тут нічого не допоможуть: революція або контрреволюція, треба ясно поставити собі ділему і рахуватись з тим, що «середні дороги» тепер здебільшого ведуть направо. Розумію, що Вам, які на собі дізнали всіх прикрих

²⁵ М.Грушевський пише про IV конференцію УПСР у Празі (21–23 січня 1921 р.).

²⁶ В.Винниченко доповідав про результати своєї поїздки в Росію й Україну впродовж травня – вересня 1920 р.

²⁷ Раду Республіки було створено на підставі закону «Про Раду Республіки УНР» від 9 січня 1921 р. Урочисте відкриття відбулося 3 лютого 1921 р. Від участі в роботі Ради Республіки відмовились Українська партія соціалістів-революціонерів та Українська народна партія. Головою Ради Республіки було обрано І.Фещенка-Чопівського. У кінці березня 1921 р. Рада Республіки видала «Універсал до українського народу». Припинила своє існування 5 серпня 1921 р.

²⁸ Ідеться про Всеукраїнську Національну Раду (голова С.Шелухін), яка впродовж січня – березня 1921 р. працювала у Відні. Об'єднала провідні галицькі (народно-трудова, радикальну) та наддніпрянські (народно-республіканська, соціалістів-самостійників, соціалістів-федералістів) партії й намагалася виробити спільну політичну платформу – розв'язання українського питання, урахуовуючи інтереси УНР і ЗУНР.

²⁹ Рада Республіки або передпарламент УНР у Тарнові.

сторін нинішнього більшовицького режиму, прикро стає від гадки, що ми можемо в якійсь мірі підтримувати сей режим. Але треба рахуватись і з тим, що III Інтернаціонал фактично стає провідником світового революційного руху, а російський комунізм при всіх його негативних сторонах таки сповняє ролю його рухового фактора, і боротьба против нього автоматично вводить його противників в ряди контрреволюції.

Розуміється, се не може нам заплющувати очі на його негативні сторони – напр. в російській політиці на Україні. Наше відношення до нього негативне і ми не укривали його ні в наших прилюдних виступах, ні в зносінах з совітськими представниками. Сі зносини, поза чисто технічними питаннями (як справа повороту на Україну наших товаришів, зносин з нашим Ц.К.), власне й мали сю мету – вияснити грубі помилки більшовицької політики на Україні і необхідність її ґрунтовної зміни в інтересах світової революції. Коли різні наші противники закидають делегації «москвофільство» і орієнтацію на совітські представництва, то се не більше як полемічні випадки негарного тону. Ніякої «тайної діпломатії» делегація не вела і не веде (я свої розмови, які мав з совітськими представниками – а мав їх колеґіально, а не єдинолично – публікував в американських часописях укр[аїнських] і взагалі в переговорах не було і нема чого-небудь такого, що не могло б бути повністю опубліковано). Ніяких зобов'язань делегація перед ними не приймала і нічим себе з ними не зв'язала: хто робив би якісь підозріння в такому дусу, можете його з спокійною совістю назвати брехуном і подлецом. Але з другого боку, з того часу, як наша партія стала твердо на соціалістично-революційний ґрунт і ми прийняли її представництво за кордоном не для яких-небудь практичних справ, а для представництва її принципів, ми пильнували не зійти з сього принципіального ґрунту і не робити нічого, що могло б кинути підозрінне на соціалістичну чистоту нашої партії. Сього ми хочемо і далі триматись, і я думаю, що Ви не заперечите правильности взятої нами принципіальної лінії.

Посилаючи щирий товариський привіт від себе і від делегації, я прошу прийняти нашу подяку за те, що Ви прислали товаришів для зв'язку. На конференції делегація висловила побажання прийняте і конференцією, щоб від Ваших організацій був при делегації представник, на правах члена делегації. Оскільки б Ви могли се здійснити і знайшли на се кошти (бо делегаційні засоби дуже малі, на жаль!), то се було б дуже бажано і корисно. В кожнім разі просимо тримати з нами як тіснійший і постійнійший зв'язок.

Ваш М.Грушевський [підпис].

¹ Виробленого зак[ордонною] делегацією спільно з членами віденської групи.

Ibid. Ориґінал, автограф, машинопис із рукописними вставками та правками М.Грушевського

№3

[Відень]³⁰. 11.ІІ.[1]921 [р.]

Дорогий Товаришу!

Тільки що одержав я Вашого листа, переданого через Байлова³¹. Тому що я завтра вдосвіта виїжа[ю] і у мене дуже мало часу, я прошу т. Чечеля написати Вам ширше з тим же д. Б[айловим]. Коли тільки у Вас є бажання держати з нами тіснійший зв'язок, ми будемо дуже раді, досі – правду сказати – ми такого бажання не бачили – не у Вас особисто, а взагалі у тт. на польск[ій] окупації.

Найкраще, коли передаючи до нас листа з людьми, які повертатимуться, Ви їм наказуватимете взяти відповідь. З нас звичайно щодня хтось буває о 12 год. в кафе Неггенов, і там можна і дати, і взяти. Бо у нас зв'язків з посольством і офіц[ійними] кругами нема.

Отже найпильніше. Коли Ви ще не відіслали Вашого листа до Організ[аційного] комітета³², то по моїй гадці треба Вам відповісти трохи инакше. Се ж група виключених з партії б[увших] членів (зв'язались вони вже згодом після виключення), котра ігнорує і Ц.К., і делегацію, і партійну організацію. Тим часом Ви – хоч в мягких виразах се все їм виясняйте – формально трактуєте їх як партійну групу, накликаєте до єднання, признаєте якісь помилки делегації і немов стаєте між ними і нею. Вибачте, за різке слово, але такий документ був би документом партійного розложення. Про иньше напише т. Чечель, і я Вам написав в великому листі, якого везе т. Ржепецький³³. Я тільки щиро вітаю Ваше бажання тіснійшого порозуміння. Ви не раз згадуєте про «помилки» делегації, поясніть, що Ви розумієте під ними. Ми знаємо розходження в поглядах, їх трудно оминати в сих обставинах. Але треба старатись, щоб вони не розложили здорового ядра партії. А намул нехай пливе.

Дуже раді, що Вас не було в «Раді Республіки».

Всім Товаришам, які мене пам'ятають, щирий привіт і поклін.

Ваш щирий М.Грушевський [підпис].

Ibid. Оригінал, автограф, рукопис

³⁰ Місце написання листа встановлене за змістом.

³¹ Можливо, ідеться про Василя Байлова – чоловіка знаної української піаністки Меланії Байлової. За її свідченнями, на початку 1920-х рр. В.Байлов студював економіку у Відні, де вони й познайомилися та одружилися. Він був родом зі Східної України. Після економічних студій у столиці Австрії поїхав із дружиною до Львова, де працював у «Маслосоюзі». У подружжя народилася донька Ада. На початку 1930-х рр. В.Байлов вирушив в УРСР, де слід його загубився.

³² Ідеться про створений у Відні восени 1920 р. Організаційний комітет українських соціалістів-революціонерів за кордоном на чолі з М.Ковалевським, М.Залізнякам і П.Плеваком.

³³ Борис Павлович Ржепецький (1895–1976 рр.) – громадський і політичний діяч, економіст. Після Лютневої революції 1917 р. – заступник губернского комісара Волинської губернії, член УПСР. Упродовж жовтня 1919 – квітня 1920 рр. – політичний радник надзвичайної дипломатичної місії УНР А.Лівичького до Варшави. Після підписання Ризького мирного договору між РСФРР і УСРР та Польщею 1921 р. залишився у Варшаві.

№4

[Відень]³⁴. 11.ІІ.[1]921 [р.].

Дорогий Товаришу!

В доповнення до листа, якого взяв т. Ржепецький, я ще хоч[у] додати кілька слів. Брак зв'язку з Ц.К., непровірені чутки, що долітають то до Вас і до нас, викликають непевність і хитання, а з тим обоюстороннє відчуження, підозріння і обвинувачення. Се дуже тяжко переживати всім, мині зокрема. Я хотів підняти партію в тяжкий момент, рахуючи її дуже важним засобом нашого національного підйому, я робив для сього все можливе, з великим запалом, можу сказати – самовідреченням, і мині гірко бачити той моральний розвал, який іде. З поведіння т. Григорієва³⁵ за сі два тижні на нас повіяло, скажу правду – холодком з «польських теренів». Я вітаю Вашу пропозицію устави тисніший зв'язок – може се знизить отсе середостеніє³⁶, яке з'явилося між нами. Страшенно важно зберігти в се время люте живий партійний осередок неза[че]пленим розкладом.

Щиро Вас вітаю!

М.Грушевський [підпис].

Ibid. Оригінал, автограф, рукопис

№5

22.ІІ.[1]921 [р.], Відень

Конфіденціально

Високоповажані Товариші!

Вернувшись з села³⁷ до Відня, я застав іще парт[ійного] т[овариша] Б[айлова], який сказав, що іде тільки 23.ІІ, і просить у мене особисто листа. Т[ов.] Чечель написав уже Вам від делегації³⁸. Я можу додати кілька слів персонально від себе.

³⁴ Місце написання листа встановлене за змістом.

³⁵ Никифiр Якович Григорієв (1883–1953 рр.) – громадський та політичний діяч, публіцист і педагог. Із 1917 р. активний діяч УПСР, член УЦР, один з українізаторів війська, голова ради солдатських депутатів Київського військового округу. У 1918 р. – міністр освіти в уряді В.Голубовича, за гетьманату – член УНС. У 1919 р. – член Трудового конгресу, керівник пресої служби Армії УНР, член ЦК УПСР, виступав проти боротьбистів. У листопаді 1920 р. був змушений емігрувати в Польщу. Остаточно переконавшись у безперспективності польсько-українських відносин, 1921 р. переїхав до Чехословаччини, де працював професором Празького університету, очолював УПСР.

³⁶ У переносному значенні – перешкода, котра заважає безпосередньому спілкуванню.

³⁷ Селище Феслау на околиці Відня.

³⁸ Цей лист відклався в тій самій архівній справі, що й листи М.Грушевського та інші матеріали українських есерів, котрі опинилися на польських теренах. З огляду на важливість наведеної в листі М.Чечеля інформації для розуміння змісту листів М.Грушевського, уміщуємо його у додатку до цієї публікації (див. с.169–171).

Ми властиво тепер ждемо відомостей від Вас про становище, яке зайняли Ви, одержавши інформації тт. Григорьєва і Ржепєцького, матеріали і конференції, і т. и. Ваша позиція мусить бути поставлена ясно: берете Ви участь в Раді Республіки чи ні, солідаризуетесь з позицією, виробленою закордонними конференціями, чи займаєте відмінну і яку, бо в зв'язку з неясними Вашими відносинами до Ради Р[еспубліки], з побутом Ваших делегатів в Празі й Відні і тими кроками, котрі вони робили тут, очевидно придержуючись даних Вами інструкцій. От семи днями, в однім часі і з зносінами Вашими з виключеними з партії, наростають не тільки чутки, а й факти, які, скажу отверто, грозять повним розколом. Виключені заявляють, що Ви, тарнівці, і емісар Ц.К. т. Григорієв з Вами разом не признаєте їх за бувших, а за настоящих у[країнських] с[оціалістів]-р[еволюціонерів], не тільки в розмовах, а і в пресі вже починаються балачки, що мовляв з відомостей привезених Григорієвим виходить, що Ц.К. не поділяє нашої позиції, і Ви також. В редакції «Н[ової] Доби»³⁹ нашим товаришам сказано, що в найблизшій № має бути стаття Винниченка про те, що з відомостей, поданих йому Григорієвим, виходить, що наша позиція фальшива, і додано, що т. Григорієв і тт. стоять на позиції «Н[ової] Доби», а не нашій і т. д. Т[ов.] Григорієв дуже мало інформував нас про свої розмови і зносини, навіть про його подоріж до Винниченка ми довідалися припадком, не від нього. Ніхто з нас не має ніяких підстав бачити в тім якусь персональну тактику т. Григ[орієва], всіми розглядається вона як лінія Ваша і почасті Ц.К., і публіка все кріпше починає відділяти нас як «лівих с.-р.» від Вас і М.Ковалевського і К^о. От семи днями, в оден час, появилось посланіє, прислане Вами через тт. Гр[игорієва] і Ржеп[єцького] для надрукування в «Борітєся»⁴⁰, в віденській «Волі»⁴¹, і в празькій «Волі Росії»⁴², в «Волі» цілком, в «Волі Р[осії]» в виїмках в статті

³⁹ «Нова доба» – політичний, економічний і науковий тижневик, орган Закордонної групи Української комуністичної партії. Виходив у Відні з лютого 1920 по жовтень 1921 рр. Редактори В.Винниченко та В.Левинський. Стояв на позиціях, близьких до більшовицьких, виступав за створення радянської системи управління державою тільки внутрішніми силами української революції. Кінцевою метою, за поглядами авторів часопису, уважалася самостійна УСРР.

⁴⁰ Ідеться про журнал «Борітєся – поборетє!» – неперіодичний орган Закордонної делегації УПСР. Видавався у Відні в 1920–1922 рр. за редакцією комітету у складі М.Грушевського, М.Шрага, М.Чечеля, М.Шаповала, П.Христюка. У журналі друкувалися резолюції I–IV конференцій УПСР за кордоном, витяги з протоколів засідань, циркуляри та резолюції ЗД УПСР, постанови ЦК УПСР. Також публікувалися статті провідників ЗД УПСР про партійні завдання, політику КП(б)У та ставлення до неї УПСР тощо.

⁴¹ «Воля» – тижневик суспільно-політичного й культурного життя. Виходив у Відні з червня 1919 до листопада 1921 рр. Головний редактор В.Піснячевський, секретар журналу Ф.Слісаренко, відповідальний редактор Л.Шопак. Над журналом працювали І.Кедрин та М.Сремів. Видання розвивало думку про об'єднання наддніпрянського й західноукраїнського урядів заради збереження державності, виступало проти «радянськості».

⁴² «Воля Росії» – одне з найбільших післяреволюційних емігрантських видань, виходило у Празі, потім у Парижі. Щотижнева газета (1920–1922 рр.), тижневик (1922–1924 рр.), щомісячний суспільно-політичний і літературний журнал (1924–1932 рр.). До редакції входили В.Зензинов, В.Лебедев, М.Слонім, В.Сухомлин, Є.Стаменський, брав участь О.Керенський. Платформа есерівська. Із часописом співпрацювали В.Чернов, а також західні соціалісти Е.Бернштайн, Р.Брайтшайд, Е.Вандервельде, Р.Гільфердинг, К.Каутський та ін. Приділялася велика увага соціальним і політичним проблемам, велася полеміка щодо ставлення до більшовиків, радянської Росії. Видання дотримувалось, певною мірою, змінювільської позиції: за цілковитої незгоди з марксизмом члени редакційної колегії та найближчі співробітники журналу вважали неможливим збройну боротьбу з більшовицьким режимом.

В.Сухомлина⁴³ (№133, з 19.II) «Большевики на Украине», з ссилкою на «чрезвычайно любопытный доклад одной из организаций партии с.-р., только что полученный из Украины»). Т[ов.] Чечелю се посланіе було віддане т. Григорієвим в Відні, після 1.II, і тов. Чечель нікому його не давав. Відки дістали його «Воля» і наш тяжкий ворог В.Сухомлин? Ми ма[ли] його надрукувати, згідно з Вашим бажанням, в «Б[орітеся]», але тепер, як бачите, ми опинились в глупому положенню; як тепер його нам друкувати? Мало того, документ, який мав бути оголошений нами, як свій, партійний, тепер обертається в акт осудження нашої політики нашими товаришами, до котрого ми мусимо зазначати свою позицію?!

Я пишу Вам по-товариськи, довірочно, і не утаю, що на вчорашнім зібранню делегації з віденськими товаришами подані до відома отсі факти викликали доволі при<гнічений> настрої. Спеціально просять Вас з свого боку постаратись вяснити, як попало Ваше посланіе в сі руки. Про иньше відкладає до дальшого листу. Бажано, щоб Ви як скорше поінформували нас про Вашу позицію, коли не буде скоро оказії, то почтою. Товарисько витаю Вас!

Ваш М.Грушевський [підпис]
Адреса т. Чечеля

Ibid. Оригінал, автограф, рукопис

№6

Wien XIX Hofreile 27 bei Tschetschel

5.VI.1921 [р.]

Довірочно

Високоповажані Товариші!

В листі т. Н.Я.Григоріва, присланім ним з Праги до секретаря Зак[ордонної] делегації з дня 13.V, написано між іншим таке: «Неприємне вражіння на членів партії в Ченстохові зробила звістка, передана через одного студента в Празі (члена партії), що проф. Грушевський, як вони кажуть, розсилає допомогу студентам взагалі в Празі, а студенти-члени партії в Ченстохові перебувають в надзвичайно кепських умовах. Розуміється, що проф. Грушевський має право розпоряджатися своїми грішми як хоче, але це зробило неприємне вражіння. Навпаки, передані мною 500 чеськ[их] корон, даних Жук[овському]⁴⁴ для допомоги парт[ійним] товаришам, свідчили, що товариші бажать допомогти оден одному».

⁴³ Василь Васильович Сухомлин (1885–1963 рр.) – російський і французький письменник, перекладач. Есер, делегат Усеросійських установчих зборів.

⁴⁴ Олександр Тимофійович Жуковський (1884 – ? рр.) – громадсько-політичний та військовий діяч, полковник Армії УНР. Військовий міністр УНР. Член УПСР (центральна течія), один із провідників партії. Від березня 1919 р. посол і військовий аташе УНР у Чехословаччині та голова всіх посольств УНР за кордоном. У 1920 р. репрезентував УПСР на конгресі Бернського Інтернаціоналу у Женеві. У серпні 1921 р. вів переговори з урядом УСРР про повернення віденської групи УПСР до радянської України.

Я дуже жалую, що товариші, які пробувають в Польщі й Галичині, не звернулись до мене безпосередно відразу, коли бажали дістати запомогу з тих грошей, про які їм привіз звістку празький товариш. На свої листи, розіслані на різні адреси до товаришів в Польщі й Галичині в січні – лютім, я взагалі здебільшого не дістав ніяких відповідей, приходили чисто офіційальні листи до секретаріату Зак[ордонної] делегації, але в них про се не було нічого. Тим часом я дійсно дістав, в березні й квітні, кілька жертв⁴⁵ від укр[аїнських] організацій в Америці з прошенням ужити їх в допомогу землякам за кордоном. Переважно вони призначались для точно вказаних категорій галицьких біженців в Чехо-Словащині (гуцулів, жертв польського терору в Галичині, інтернованих вояків і т. ин.), і згідно з сими вказівками я сі жертви й розподілював між організаціями, які ними опікуються. Але останніми днями я дістав додаткові роз'яснення, котрі дають міні дещо більшу свободу в розпорядженню останками сих сум.

Не можу і далі, розуміється, обертати їх на підмогу партійних товаришів яко таких: се і для партії було б ненаручно (віденські товариші, котрих я з самого початку запитав, чи не схотіли б вони зайнятись сею запомоговою акцією, правильно стали на тім, що партійні організації в се мішати не годиться), і на американських жертводавців (взагалі дуже неприхильно настроєних до партійности) се зробило б дуже недобре вражінне. Так само з огляду на їх настрої (се ж емігранти з Галичини!) треба бути обережними, щоб не вийшло на якусь підтримку ненависної їм своїм зв'язком з Польщею Петлюрівщини. В першу голову поміч мусіла б даватись жінкам і дітям, далі – учащійся молодіжи і людям, не служивим в установах УНР в момент виходу до Галичини і під час побуту в Галичині й Польщі. Товариші наші могли б скористати з помочи таких запомогових організацій оскільки підходять під сі останні категорії.

Міркуючи по теперішньому курсу, я міг би з тих остатків, які у мене єсть, післати на сю мету тисяч шістдесят поль[ських] марок, а може й більше – коли тим часом ще щось наспіє з Америки. Щоб се зробити, я мушу одержати установчий протокол кожної такої запомогової організації, з означенням її мети і з підписами людей, серед котрих принаймні два чоловіки під кожним протоколом мусіли бути міні добре відомі – щоб я міг заявити, що тих людей добре знаю і їх певен. При протоколі лист, в котрім би заявлялось бажанне дістати запомогу і пояснялось, скільки тих людей, котрим потрібна запомога, де вони, якого стану і в яким становищі. Все се міні потрібно для пізнішого справоздання американським організаціям. Вони до мене звернулись, зневірившись у різних запомогових комітетах, і я не хотів би, щоб вони попеклись і на міні.

Вважаю кращим, щоб такі протоколи прийшли від кількох організацій, з кількох місць – напр. Тернополя, Львова, Ланцута, Тарнова, Ченстохови, і вказано було, на яку адресу, через який банк посилати куди гроші. Краще, щоб не концентровано все в однім місті і в однім комітеті. Тому й пишу до Вас

⁴⁵ Тобто пожертв.

циркулярно. Міг би післати й потроху книг, бо посилаю з тих американських жертв, тільки не знаю, як посилати, щоб не пропали.

З товариським привітом і побажанням всього добра.

Адрес мій до кінця червня:

Ostereich, Vöslau, Villa Reim.

Постійний адрес віденський вгорі.

М.Грушевський [підпис].

Ibid. Оригінал, автограф, машинопис із рукописними вставками і правками М.Грушевського

№7

Високоповажний Товаришу!

Не маючи адрес наших товаришів по иньших місцях, прошу Вас і т. Паливоду⁴⁶, кожному одночасно посилаю теж кілька копій, розіслати се мое письмо по групам.

З товариським привітом.

М.Грушевський [підпис].

Vöslau, 7.VI.[1]921 [р.]

Ibid. Оригінал, автограф, рукопис

Лист М.Чечеля до Л.Шрамченка

11 лютого 1921 року, м. Відень

Дорогий Товаришу!

І. Ваші листи, власне – Ваш лист до Мих[айла] Сергієвича, а при нім копія проекту листа до т. з. «настоящих есерів» – Залізняка & С^о, як також лист від т. Остаповича одержано Мих[айлом] Серг[ійовичем], і ми всі його перечитали.

Насправді Мих[айло] Сергієвич завтра вранці виїздить на деякий час до своєї сем'ї з Відня, то обмежується коротким листом, якого я до цього додаю, а відповідь ширшу пишу оце я.

Дві справи порушено Вами в листі: входження до Ради Республіки і справа Залізняка & С^о. Першу можна вважати вичерпаною, бо т. Григориїв, що, очевидно, розминувся з листом, перекаже Вам нашу думку в цій справі. Тому я зостановлюся лише на другій.

⁴⁶ Іван Симонович Паливода (1885–1985 рр.) – за періоду УНР міністр пошти й телеграфу, в еміграції – громадський та освітній діяч.

Ми знаходимо, що Вам не слід вступати в будь-яку переписку з «настоящими», тому ми проти посилки Вами до них того листа, якого копію Ви нам посилаете, як також публікації його в пресі. Ваш лист до них (чи публікація) припускає, що ті панове ще й досі є членами партії, що не відповідає фактичному станові речей. Вони виключені з партії ще на III конференції за кордоном в місяці маю 1920 року. Виключення відбулось правно, на підставі п. а) §4 Статуту Партії, по якому загальні збори організації мають право виключати своїх членів з Партії; виключеним дається право апелювати до Ц.К. і до з'їзду; про це виключених було своєчасно повідомлено. Перебуваючи за кордоном, де було засновано зак[ордонну] орг[анізацію] УПСР, про що вони знали, вони автоматично належали до цієї організації (статут Зак[ордонної] Делег[ації] і інструкція їй від Ц.К.) і були нею виключені з партії. Після того лише Ц.К. міг би підняти знов цю справу, коли б вони до нього апелювали. Знаючи про це виключення, Ваші організації мали б прийняти це лише до відома. Між тим Ваша публікація має такий основний тон, по якому Ви вважаєте їх і досі членами партії і навіть закликаєте нас і їх до об'єднання. На наш погляд, це недопустимо і з формального боку, і по суті. Вони почали засновувати свою організацію тільки через кілька місяців після їхнього виключення, а з якою ціллю, про те Ви добре знаєте.

Отже вільно кожному засновувати собі об'єднання, які вгодно; коли ж вони мають нахабство називати свою організацію УПСР, то лише тому, що чують свою безкарність, перебуваючи за кордоном. Коли Ви боїтесь, що їхній вчинок може внести соблазн в ряди членів УПСР, то, на наш погляд, партія тільки виграє від того, коли її ряди покинуть ті (якщо єсть десь вони), що захотять пристати до залізняково-ковальської організації. Тут, за Карпатами, такої небезпеки нема, бо всі Українці, що тут єсть, чудесно знають ціну тої організації, і ніхто не змішує їх з УПСР. Так само закордонні соціалісти належно орієнтуються по самій фігурі лідера – Залізняка, якого тут добре знають (краще за нас з Вами!) і соціалісти, і несоціалісти. Тому ми вважали вистарчаючим обмежитись своєчасною публікацією про їхнє виключення з УПСР і заявою в пресі, що ті, хто під іменем УПСР бере участь в віденській всеукр[аїнській] націон[альній] раді, нічого спільного з партією не має.

В Вашій публікації єсть ще одне місце, яке спонукає нас висловитись проти неї і її опублікування: це – там, де Ви говорите про помилки Зак[ордонної] Делегації. Те, що ми проти цього, не означає, розуміється, що ми вважаємо себе за непомільних пап, як також не означає того, що ми проти критики нашої діяльності. Одначе така публікація, в такім дусі, це млин на воду⁴⁷ залізняківців; ефект – прямо протилежний цілі, з якою Ви писали цей документ, бо він вносить не об'єднання, а роз'єднання в ряди партії і підриває авторитет наш як правомочного представника партії за кордоном. Такий документ міг би бути призначений лише для внутрішнього ужитку в партії, на конференціях, наприклад, а в жаднім разі не для зовнішнього. Розуміється, ми проти його публікації, бо він ослабляє дисципліну в партії.

⁴⁷ Так у рукопису.

Така оцінка нашої діяльності з боку Ц.К. позбавила б нас можливості представляти далі Партію, коли ж вона виходить від партійних організацій, які входять, по статуту зак[ордонної] дел[егації], до її компетенції, то це змушує нас просити відкликати свій замір публікувати цей документ.

P.S. Я обіцяв т. Григорієву написати докладець про т. з. 2^{1/2} Інтернаціонал. Тепер я рішив трохи відложити цей доклад і пришлю його Вам після 22.ІІ., після того, як відбудеться в Відні конференція його, на котрій я думаю бути присутнім в характері інформаційнім, дописувача. Тим часом щирий привіт всім. Чи одержали Ви книжки від т. Ржепецького? Як би Вам переслати ще? Пишіть.

Ваш М.Чечель [підпис].

P.P.S. Пришліть нам копію того листа, який Ви одержали від «залізнякавіців».

Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. – Dział rękopisów. – Акс.22/53/12 (Лист М.Чечеля до [О.Шрамченка] у справі створення Закордонного центру УПСР. 11 лютого 1921 р., Відень). Ненумеровані аркуші. Оригінал, автограф, рукопис

Abstract. *The purpose of the publication is to investigate the peculiarities of M.Hrushevskyi's relations with the members of the Ukrainian Socialist-Revolutionary Party during emigration on the basis of his letters, deposited in the department of manuscripts of the library of the Ossoliński National Institute in Wrocław. **The methodological basis** of the work is an interdisciplinary approach. At the same time, methods of philosophical, general-scientific and specific-historical character are applied as well. Particular emphasis is placed on the structural and functional system analysis of historiographical facts, the comparative-historical method and the method of critical analysis of documentary material, based on the principles of objectivity and historicism. **The scientific novelty** of the article is that it publishes the letters of M.Hrushevskyi to the members of the Ukrainian Socialist-Revolutionary Party for the first time, previously they were deposited in the department of manuscripts in the library of the Ossoliński National Institute in Wrocław. **Conclusions.** The epistolary covers barely unknown contacts with the Socialists-Revolutioners who were emigrating in Halychyna during the first half of 1921. The immediate reason for the establishment of correspondence was the need to develop a common ground about the policy of the Government of Ukrainian People's Republic, in emigration, in particular about the participation of Socialists-Revolutioners within the Council of Republic. M.Hrushevskyi focused on the problem of the conflict between the USRP Foreign Delegation with Vienna (M.Kovalevskyi) and Prague (M.Shapoval) Party Groups that arose around the discussion of the attitude towards the Bolshevik authorities in Ukraine after the arrest of the members of the Central Committee of the USRP. M.Hrushevskyi insisted on the need for further support from the Kharkiv government to preserve the unity of the "revolutionary front"; stressed on the need to establish cooperation with the Bolsheviks in order to influence their national policy in Ukraine. Along with party problems, the letters raised the issue of providing financial support to Halychyna Ukrainians, as well as to members of the Ukrainian Socialist-Revolutionary Party in emigration. Using his authority in the Ukrainian community in USA, M.Hrushevskyi sent the received donations to the most needy compatriots. At the same time, he tried to protect the funds from abuse, having elaborated a detailed mechanism for the formation of helping committees.*

Keywords: *Hrushevskyi, Shramchenko, Ukrainian Socialist-Revolutionary Party, Foreign Delegation of the USRP, Prague Group of USRP.*